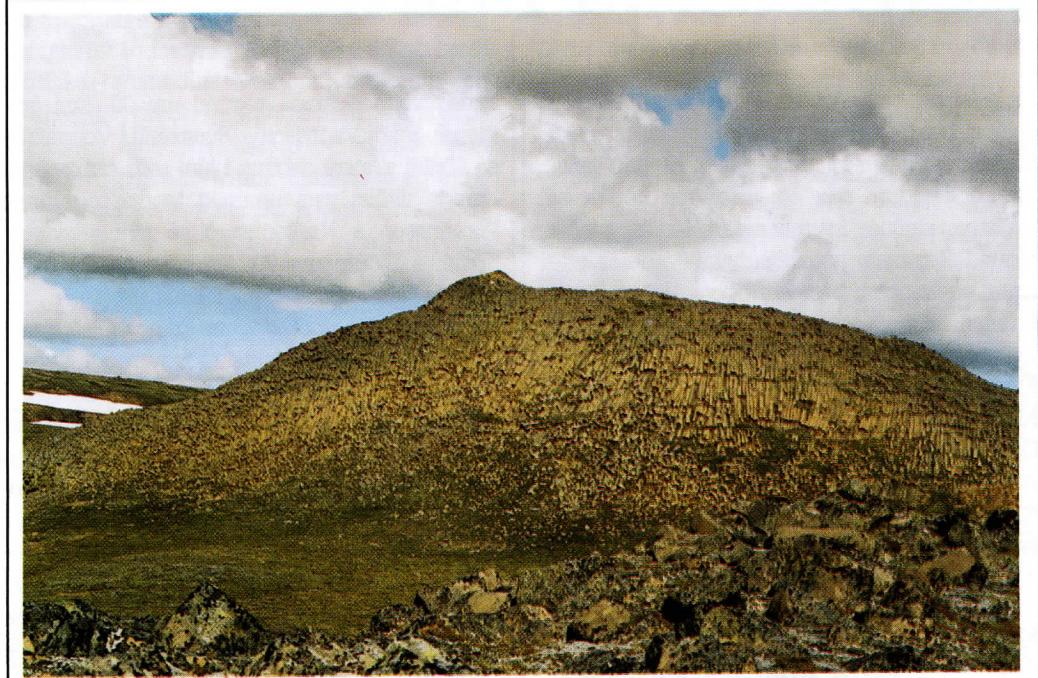

Spanarhóll

Spanarhóll að sunnan. Héðan séð er líkiningin við konubrjóst mjög greinileg.

Á austanverðri Fellaheiði, upp frá Ormarsstöðum, rís stuðlabergshóll upp af hásléttunni, sem Spanarhóll kallast, og sést vel frá þorpinu á Egilsstöðum. Tilvera hans barna er nokkur ráögáta, en auk þess er hann hjúpaður dularblæju þjóðtrúarinnar, og er því ekki allur þar sem hann er séður.

Spanarhóll er alkunnugt kennileiti í Fellaheiði, nánar tiltekið í Fjórðungi upp af bæjunum Ormarsstöðum og Refsmýri, en sá hluti er gjaman nefndur *Ormarsstaðafjörðungur*. Ofan við Fjórðunginn er grjótalda, sem nefnist *Fjórðungsháls*, viða með lágum klettum að austanverðu, en undir þeim liggja oft fannir alt sumarið. Hálsinn nær innan frá hreppamörkum við Fljótsdal og endar um 1 km utan við Spanarhól. Samkvæmt korti Bandaríkjahers er hólkollurinn 591 m y.s., en næsta umhverfi hans er í um 560-570 m y.s. Hálsinn fyrir ofan rís hæst í 666 m y.s. (663 m á kortum útgefnum af Landmælingum ríkisins). Pessi mælipunktur er á kortunum merktur Spanarhóll, en það er vitanlega rangt, enda er þar enginn hóll, aðeins flatvaxin bunga eða öxl. Spanarhóll er ofantil í Fjórðungnum, næri upp undir Hálsi, og sitt hvoru megin eru lægri hólar.

Pótt Spanarhóll sé ekki nema um 25 m hárr, sést hann allvel af Miðhéraði austan Lagar-

fjóts, og blasir m.a. við frá Egilsstaðakaupstað. Kemur þar til, að hóllinn er jafnan snjólaus en ber í fönnina undir Fjórðungshálsinum og sker sig því vel úr umhverfinu.

Styst er og þægilegast að ganga upp að Spanarholi frá bæjunum Refsmýri eða Miðhúsaseli, og er það um 5 km loftlína, en líklega um 6-7 km á jörðu, því oft þarf að beygja af leið, til að skásneiða brekkur o.s.frv. Besta leiðin sýnist mér vera, að fara frá Miðhúsaselsveginum við Þorleifará og fylgja henni upp að króknum, taka síðan stefnu á eyðibýlið *Hlíðarsel*, og þaðan í *Grasöxl*, við ytri enda *Grasaklifs*, sem er langt klettabelti í Ormarsstaðabrénum. Þaðan sést hóllinn og má þá taka beina stefnu á hann. Er þá farið yfir Þorleifará, sem hefur aðdrætti úr öllum Ormarsstaðafjörðungi en er þarna bara lækur. Fyrir ofan ána skiptast á myrar og meloldur, og er best að velja sér lækjarbakka til að ganga eftir.

Spanarhólsröðin

Pótt örnefnið Spanarhóll sé jafnan haft í eintölu, er þarna um 4 hóla að ræða, sem mynda um 300 m langa röð, frá suðri til norðurs. Nyrsti hóllinn er Spanarhóll, enda langhæstur og veglegastur. Frá honum liggur svo álika langur hryggur til norð-norð-

austurs, og skiptist í ógreinilega hóla. Stuðlaberg er í öllum hólunum fjórum og a.m.k. syðst í hrygnum, þar sem sést í klöpp. Þessir stuðlabergshólar hafa vakið athygli manna í göngum, og þannig lýsir Gísli í Skógargerði hólnum í Göngum og réttum, 5. bindi 2. útgáfu, bls. 338:

Skáhallt og íbogið stuðlaberg í syðsta hólnum.

Stuðlabergsurð norð-vestan í Spanarhóli.

"Neðan við hann (þ.e. Fjórðungsháls) utan til er Spanarhóll, mjög einkennileg, keilumynduð grjótdyngja, að mestu úr reglulega löguðum dröngum, sem flestir hafa sex hliðfleti. Lengdin er misjöfn, en getur nálgast 2 m. Önnur dys er þarna rétt hjá, en minni, og drangarnir af dálítið annari gerð sumir. Þar hefi ég séð reglulega 5-flötunga. Grjótið er sjálfsagt auðugt af jární, og hamingjan má vita hverju þar er í blandað, svo mikið er víst að hátt syngur í því."

Einn góðan veðurdag í júlí 1990 lagði ég leið mína að Spanarhlóli. Ær eftirfarandi lýsing byggð á athugun sem þá var gerð og myndum sem teknar voru.

Sem fyrri segir er Spanarhóll hæsti hóllinn í röðinni, 25-30 m. Hann er kúpuvaxinn, sporskjalaga að ummáli, og snýr langhliðin S-N, eins og hólaröðin. Suðurbrúmin er hæst og er þar smátoppur. Suðurhlíðin er úr föstu bergi, af bogalaga stuðlum, sem hallar tölувert inn í hóllinn að ofan. Þeir eru fremur óreglulegir, 5-6 kanta, og mikið þversprungnir, flestir um 1 fet í þvermál. Á allri vestuhliðinni er bergið brotið upp í lausa stuðla, er myndað nær samfellda urð frá rótum upp á brún. Ær því líkast sem hrært hafi verið í urðinni, því stuðlarnir liggja alla vega, í óreglulegum hrúgum og haugum. Stuðlabrotin eru afar mislöng, en finna má allt að 2-3 m langa og nokkuð reglulega stuðla. Á þessari hlið er allt bergið litað af gulbrúnum skófum, sem gefa þessum stuðlagraut sérkennilegan litblæ. Að austan og norðan er hóllinn víðast hulinn jarðvegi og nokkuð gróinn, og sömuleiðis er nokkur gróður uppi á honum. Ær má samt sjá falleg "kirkjugólf" hér og þar, næst toppinum, þar sem jökull hefur slípað stuðlabergið.

Næstu tveir hólar í röðinni eru um 10-15 m háir. Þeir eru lítið annað en stuðlabergshaugar (dysjar eins og Gísli orðar það), svo rækilega brotnir upp

að varla sést á heillegt berg. Torséð er hvaða firnakraftur hefur verið þar að verki. Hér eru stuðlarnir sverari, að jafnaði eitthvað um 2 fet, eða 60-70 cm og kubbast meira þvert, þannig að stuðlabrotin eru sjaldan lengri en 1-2 m.

Gríðarleg holurð er í ytri hólnum, og kunna refir að meta það, sem nærrí má geta. Þar er "sannkallað völundarhús refa", eins og Sigurður Kristinsson orðar það ("Búkolla" I, 411). Telur Sigfús á Staffelli að 4-5 greni séu í þessum eina hól, eitt í þeim næsta fyrir sunnan, og eitt í sjálfbum Spanarhlóli. (Fellamannabók, 368). Liggur við að maður ófundí refinn af þessum bústað, og gaman hlýtur að vera yrðingur þar og kanna allar þessar smugur. Frá syðri miðhólnum liggur útflofti urð langt fram á mýrina fyrir austan hann, einna líkust skriðu eða framhlaupi. Eins og í Spanarhlóli er urðin þakin skófum að vestanverðu í hólunum.

Syðsti hóllinn er lægstur, eitthvað um 5-10 m, en jafnframt einna fjölbreytilegastur. Austan og suðaustan í honum er skáhallur klettaflötur, með nokkuð reglulegum og heilum stuðlum, er sveigjast um miðju inn í hóllinn, og mynda eins og geisla frá syðri enda hans. Suðvesturhlíð hólsins er hins vegar 20-30 m langur, bogadreginn veggur, 3-4 m hár og næri lóðréttur, úr mjög dökku bergi. Er veggur þessi alsettur hnúðum og spenum, líkt og hann væri hlaðinn af hnallungagrjóti. Uppi á hólnum eru svo lausir stuðlar, langir og reglulegir að lögun.

Skýringar á tilurð hólanna

Eins og fram hefur komið skera hóldarnir sig úr umhverfinu, einkum vegna stuðlabergsins. Þó er víðar stuðlaberg í Fellaheiði. Í austurbrún Fjórðungshálsins vottar viða fyrir stuðlabergi, með 1-2 m breiðum, óreglulegum stuðlum.

Bergið þar er grágrýti, en í Spanarhlósröðinni er mun dekkra og þéttara blágrýti. Í Rangárhnjúki upp af Egilsseli er víða stuðlað berg, en varla eins reglulegt og í Spanarhlósröðinni. Það virðist einnig vera mest megnis grágrýti.

Stefna hólaraðarinnar og lögun hólanna bendir til þess, að

Spanarhlósröðin, séð suðvestan frá.

þarna hafi gosið á stuttri eldsprungu, líklega undir jöklum eða í jökullóni. Bergið hefur ef til vill stuðlast meðan enn var hræring á sprungunni, svo það hefur jafnharðan brotnað sundur í sumum hólunum. Þetta hlýtur að hafa gerst eftir að landslag var komið í númerandi horf, enda telja sumir að einhver eldvirkni hafi verið á Heiðinni seitn á jökultíma. Geta má þess, að hólaröðin er í miðju fellingarinnar eða sigdældarinnar miklu, sem jarðfræðingar telja að nái um þvert Austurland, frá Vopnafjörði suður í Lón, og fylgir stefnu hennar. Fellingin kemur vel fram í austurbrún heiðarinnar, milli Arnheiðarstaða og Skeggjastaða, þar sem berglögum hallar óreglulega í ýmsar áttir. (Sjá grein Ian Aswell, í Jöklum 35. árg. 1985).

Huldufólk í Spanarhlóli

Í þjóðsögum Sigfúsar Sigfússonar er skráð sagan "Álfar í Spanarhlóli", sem hann hefur ritað eftir Önnu Kristínu systur sinni. Þar segir frá systkinunum Magnúsi og Sigríði frá Merki, sem fóru hvert sumar á grasafljall í Heiðinni. Eitt sinn lento þau í þoku og villtust frá öðru fólk, og lento austur að Spanarhlóli, sem bau könnuðust við af afspurn. Þar var gnótt fjallagrasa, og laumuðust þau síðan að hólnum til að grasa, hvenær sem færi gafst. Fór svo fram tvö sumur, og grösuðu engir eins vel og systkinin. Þriðja sumarið brá svo við, að þau komu ekki aftur úr grasaferðinni og fundust ekki, þrátt fyrir mikla leit um alla heiðina.

Dreymir þá móður þeirra, að Sigríður komi til sín og segi, að tilgangslaust sé að leita þeirra. "Er þér það satt að segja, að við erum numin af huldufólk. Vil ég biðja þig að fyrirgefa okkur. En hvergi getur okkur liðið betur en þar. Ég legg hér bréf, sem þú skalt lesa. Mun það skýra nákvæmlega þennan atburð. Síðan þótti henni hún hverfa sér, en bréfið lá þar eftir."

Í bréfinu kom fram, að þau systkin væru hjá huldufólk í Spanarhlónum, sem þau höfðu tekið ástfóstri við. "Margt fólk sögðu þau að væri, bæði í Spanarhlóli sjálum, og hólum og hæðum þar í kring." Fleiri bréf fékk ekkijan, móðir þeirra, frá þeim systkinum, og kom svo að þau giftust bæði í Hulduheimum og áttu afkomendur. Sagt var að Sigríður kæmi nokkrum sinnum til Hofteigskirkju eftir þetta, en ekki tókst mönnum að ná tali af henni, því hún hvarf jafnan meðan útgöngusálmur var sunginn. Er líklegt að afkomendur hennar sé enn að finna í Spanarhlóli og nágrenni.

Hvað þýðir nafnið Spanarhlóll?

Örnafnið Spanarhlóll er eitt þeirra fáu á Héraði austur, sem ekki eru skiljanleg nútímafólk. Þó eru nokkur svipuð örnenfi önnur á þessu svæði, t.d. *Spanarhraun* í Bótarheiði, utan við Rangárhnjúk, og *Spani* upp af Sauðhaga á Völlum, sem mun einnig vera kollóttur klettur. Verður ekki undan því vikist, að þessi þrijú örnenfi séu samstofna, og líklega dregin af fornislenska nafnordinu *spann*, sem var einhverskonar fata og mælieining fyrir korn o.fl. Af því eru m.a. dregin orðin *spanda* og *spenna*, sem þekkt eru í nútímaislensku og notuð um litla fötu.

Spanar-örnenfin eru því líklega dregin af líkingu við fötu á hvolfi, og stemmir það a.m.k. nokkuð vel við lögun Spanarhlóls. Svipuð líking felst í mælis-örnennum, svo sem Mælishól við Hnefilsdal og Mælifellum víða um land. (Mælishóll við Hnefilsdal er líka stuðabergshóll).

Hugsanlega eru þessi örnenfi dregin af orðinu *speni*, sem einnig getur merkt brjóstvarta, enda er Spanarhlóll með greinilegu brjóstlagi þegar horft er til hans úr vissum áttum.

Heimildir

- Ashwell, I.: *Geomorphology of Fljótsdalshérað, Eastern-Iceland, and its Implications*. - Jökull 35: 31-49, 1985
- Armann Halldórsson (ritstjóri): *Sveitir og jarðir í Múlapingi*. 1. bindi. Búnaðarsamband Austurlands 1974.
- Ásgeir Bl. Magnússon: *Íslensk orðsíjabók*. Reykjavík 1989.
- Bragi Sigurjónsson (ritstjóri): *Göngur og réttir*, 5. bindi, 2. útgáfa. Akureyri 1987.
- Helgi Hallgrímsson (ritstjóri): *Fellamannabók*. Fellabær 1991.
- Sigfús Sigfússon: *Íslenzkar þjóðsögur og sagnir*. 4. bindi. Hafnarfirði 1931.

"Kirkjugólf" uppi á Spanarhlóli.

